

ARGUMENTS HISTORICS I CULTURALS PER A INCLOURE A BURJASSOT EN EL PROJECTE INTERNACIONAL DE LA “RUTA DE LA SEDA” IMPULSAT PER L’UNESCO.

LA INDÚSTRIA SEDERA A BURJASSOT

Març de 2016.

Davant del projecte internacional denominat “La Ruta de la Seda” impulsat per l’organisme de l’Organització de les Nacions Unides per a l’Educació, la Ciència i la Cultura, UNESCO, Burjassot vol fer patent els seus arguments històrics per a que siga reconeguda la seua importància històrica en el món del teixit de la seda en València i per extensió en tot l’orbe, que s’ha plasmat en un llegat patrimonial i cultural, tant industrial com social de gran significació en Burjassot, que destaca en algunes edificacions encara existents, i en una extensa memòria colectiva, plasmada també en la indumentària de les falleres i fallers de les comissions falleres de Burjassot.

Ab l’interés de fer patent els mèrits per a incloure a Burjassot en el mapa de València respecte a “la Ruta de la Seda” elaborat per iniciativa de l’UNESCO, la ciutat de Burjassot s’oferix col·laborant ab les demés poblacions valencianes, liderades per la capital valenciana per tal de potenciar tot este patrimoni cultural, que també ha de repercutir en un estímul per al desenvolupament turístic de Burjassot dins dels context de València capital.

Al respecte, s’ha elaborat este dossier on s’arreglen varies col·laboracions i testimonis compendiats per diversos ciutadans de Burjassot.

Este dossier s’inicia ab una introducció. I anirà formant-se ab articles de destacats historiadors, com és el cas de Luis Manuel Expósito Navarro, etc. etc. així com de diversos protagonistes del món de la manufactura de la seda en Burjassot, així com dels testimonis de familiars que guarden memòria dels records dels seus ascendents, com és el cas de Vicente Francisco Sanchis Gamir, etc. etc.

També aportaran la seua col·laboració entitats de Burjassot, com l’Entitat Cultural El Piló, etc. etc.

I principalment, ab la col·laboració de l’empresa industrial Camilo Miralles. Tejidos de Seda, S.L., de Burjassot.

INTRODUCCIÓ.

Santiago López García.

Autor del llibre *Historia de Burjassot (nueva aproximación)* 2009.

¡Quants records porta a la memòria de tantes persones tot este món de la indústria sedera a Burjassot!.

Volguera esta succinta introducció ser una finestra oberta, encara que siga molt xicoteta, a totes aquelles circumstàncies i característiques del món comercial de la seda a Burjassot, així com un reconeixement a l'esforç dels fundadors de les dites empreses, i un homenatge a tantes i tants hòmens i dones que han treballat en esta indústria tan lligada a Burjassot.

Per a això he recopilat les dades que figuren en guies comercials, i en diversos llibres i publicacions que a continuació se citaran. Però reconec que tenen molt que contar i rememorar les persones que van exercir la seua vida laboral al voltant de la seda, així com els seus familiars i descendents com és el cas del Sr. Vicente Fc. S. G. i altres, als que s'ha d'agrair la seua col·laboració.

Cal dir que Burjassot ha sigut sempre una població laboriosa i dinàmica, més inclús considerant el seu xicotet terme municipal i els seus limitats recursos. Ja saben que té una superfície de només 3'5 Km².

Els seus emprenedors (com es diu ara) van tindre l'anhel de crear activitats industrials de diversa índole, i entre elles va destacar la indústria de la seda, arribant a ser la població ab major densitat de fàbriques dedicades als teixits de seda de tota l'àrea metropolitana de València, com queda demostrat a continuació.

Lamentablement, no fon, ni és fàcil mantindre's en este sector industrial. A la vista està que la indústria ha patit últimament uns canvis desastrosos. L'actual denominada "crisi", la precedent "deslocalització", les anteriors "reconversions industrials", la passada guerra i postguerra, i aquella prèvia "depressió" han sigut catastròfiques per a la indústria espanyola en general, però molt més per a la indústria valenciana. I per a Burjassot el seu quasi total extermini, encara que afortunadament inclús continua treballant algun taller i indústria, com el laboriós taller de la família Miralles en el carrer Bautista Riera, actualment núm. 30.

No obstant això, molts de vostés recordaran la intensa activitat que tenia la indústria sedera de Burjassot fins més o manco la dècada dels anys 1960.

A fi d'observar esta evolució passem a fer una succinta ressenya respecte al panorama seder a Burjassot al llarg de la seua dilatada història.

Tal com consta en la documentació medieval, el cultiu de la morera, la cria del cuc de seda i la manufactura del seu fil era una activitat important en l'antic Regne de València. En el cas de Burjassot de l'època senyorial, s'aprecia en la documentació

referent als productes agrícoles, gravats ab impostos com el del terç delme, concretament sobre la fulla.

Que es carregara el dit impost sobre la producció de fulla és demostració que es tractava d'una activitat important sobre la qual els estaments recaptadors van decidir aprofitar-se.

Evidentment, "la fulla", és la fulla de morera; l'aliment únic per als cucs que produïxen el fil de seda, i que a principis del segle XVIII era objecte d'intens comerç.

És a dir, està constatat documentalment que a Burjassot havien plantats arbres de morera, si bé, com en altres documents de l'època es descriu, no sempre formaven plantacions en quadre, sinó que es plantaven ací en els límits dels camps i junt als margens dels camins, que encara alguns van sobreviure fins a mitjans del segle XX, tal com recorden els burjassoters més majors.

Un arbre com la morera es plantava per a produir fulles, que eren l'aliment exclusiu dels cucs de seda.

Evidentment, el fil de seda es manufacturava per a la indústria tèxtil, que confeccionava diversos productes, alguns de molt de luxe, com: *belluts, brocats, domàs, setí, picolat, tafatans*, etc. Respecte d'això convé llegir els interessants treballs d'investigació de Germà Navarro Espinach, com *El arte de la seda en el Mediterraneo medieval*, o com *Los orígenes de la sedería valenciana, siglos XV-XVI*.

Per a manufacturar-ho s'empraven una bona quantitat de persones en aquella matèria, majoritàriament confeccionada per mans femenines. Una indústria molt artesanal, i que entre espentes i entrebancs es mantenia com podia.

Però va arribar temps després una terrible plaga denominada "pebrina" que parasita en els insectes que produïxen el fil de seda i que es va generalitzar, arruïnant a totes les poblacions valencianes que es dedicaven a esta manufactura.

La malaltia de la pebrina, iniciada en 1854, va desencadenar la decadència de la indústria dedicada a la seda que certament no estava gens enfortida per a suportar la més mínima crisi. Molts comerciants es van arruïnar. I no diguem el tremend drama que va suposar per a les treballadores i empleats.

Un altre cultiu que es plantava a Burjassot, igual que les altres terres valencianes era el cànem, a més del lli. Ací en l'horta havien prou basses per a curar el cànem ab les aigües de les séquies que reguen el terme municipal.

D'esta planta s'extrau el teixit tèxtil per a elaborar trenats i ab ell confeccionar des de soles d'espardenyes i sogues fins a infinitat de productes.

A Burjassot es va passar a la producció de materials de cànem, encara que al principi això sí a nivell domèstic i artesanal.

El cànem es va estendre com a matèria prima al llarg del segle XVIII i principis del XIX a Burjassot igual que en quasi tot el territori valencià.

Van passar els anys, i des de mitjans del segle XIX a Burjassot es fabricaven, en telers domèstics, tal com va arregar en el seu llibre el Dr. D. Arturo Cervellera, llenços per a marineria i lones per als envelats dels carros.

Quan va arribar la incipient industrialització alguns emprenedors van decidir ubicar a Burjassot, donada la seua proximitat a la capital valenciana i a les seues bones comunicacions ab ella, algun taller dedicat a les filatures i als teixits. Recordem que la distància en línia recta a la capital valenciana és de 3'9 Km., per la llavors moderna avinguda de València a Burjassot. I com també les circumstàncies de les matèries primes havien evolucionat es va tornar a manufacturar la seda.

Tal com s'exposa en la tesi doctoral de la investigadora i autora Rosa M^a. Jordà Borrell, publicada per la Universitat de València en 1986, titulada: *La industria en el desarrollo del área metropolitana de Valencia* consta la següent observació: "... en los términos de Burjassot y Mislata la organización de la industria domestica evolucionó hacia la manufactura mediante un simple cambio de materia prima. En efecto, se había sustituido el cáñamo por la seda...". Però cal puntualitzar que aquella evolució va ser un tant minsa, sense haver assentat una sòlida base que sustentara o capitalitzara el procés.

Hi ha dades, en la *Matrícula Industrial de la Delegación de Hacienda*, referents al sector tèxtil, des de 1892, constant que ací havien dos tallers dedicats a teixits, i en 1897 continuaven havent-hi dos tallers, no figurant cap altre registre o dada fins a anys posteriors.

En termes generals és conegut que la indústria sedera va patir la seua penúltima decadència en el període entre 1892 i 1936.

No obstant això, en esta situació, en realitat, encara sent precària, es mantenien a principis del segle XX uns quants tallers, perquè segons dades de la *Matrícula Industrial de la Delegación de Hacienda*, en 1910 consten ací quatre empreses dedicades a teixits, i en 1918 consten tres empreses. Cal assenyalar que a excepció de València capital Burjassot era la població de l'àrea metropolitana que més establiments dedicats a l'elaboració de teixits hi havia.

En 1923 consten en la dita Matrícula cinc indústries de teixits, i en 1926-27 consten set dedicades concretament a teixits, així com una que compagina els filats i els teixits. En 1931 consten deu indústries de teixits, i una que compaginava filats i teixits. En 1936 consten nou de teixits, així com una de filatures i teixits, continuant ser la major concentració d'indústries tèxtils de tota l'àrea metropolitana, a excepció, clar està, de la capital.

En el *Calendario y Guia de Burjassot*, de l'any 1925, i concretament en la *Guia Industrial y Comercial* figuren nou fàbriques de teixits de seda, que són les següents:

Fàbrica de Teixits de Seda de **Ángel Mata Marco**, en el carrer Bisbe Muñoz, núm. 4; la Fàbrica de Teixits de Seda de la **Viuda de Pedro Casas**, en la plaça de la Concòrdia; la Fàbrica de Teixits de Seda d'**Andrés i Monserrat**, en el carrer Progrés; la Fàbrica de Teixits de Seda d'**Andrés i Monserrat**, en el carrer Blasco Ibáñez, 72; la Fàbrica de Teixits de Seda de **Camilo Miralles**, en el carrer Bautista Riera, núm. 22 i 24; la Fàbrica de Teixits de Seda d'**Ildefonso Tecles Alvero**, en el carrer Blasco Ibáñez, núm. 106; la Fàbrica de Teixits de Seda de **J. Alcanyís Marín**, en el carrer València, núm. 8; i la Fàbrica de Teixits de Seda de **E. Bello Rueño**, en el carrer Blasco Ibáñez, núm. 30.

Cal dir que quasi totes eren tallers que en part centralitzaven telers domèstics; sent els telers principalment manuals. No obstant això, havien unes quantes instal·lacions eminentment industrials, com la fàbrica pròxima a la carretera d'Ademuz per Lliria que era coneguda popularment com "*La Perrera*", on treballaven moltes operàries, o com la modèlica fàbrica de **Francisco Miralles Albert**, ubicada enfront del carrer València i al costat de la séquia de Moncada, en el barri industrial de l'antic Burjassot que es coneixia com de "*La Alfareria*", on destacava el seu elevat fumeral. Esta fàbrica de teixits de seda, que també tenia oficina en València, va passar, al morir D. Francisco Miralles Albert, a la seua Sr.^a viuda, com consta en les targetes de presentació d'aquella època.

Quant a la fàbrica de teixits coneguda com "*La Perrera*" va ser instal·lada a principis del segle XX, ubicada concretament en una parcel·la on acabaven els carrers Independència i Progrés, que tenien el principi per la carretera de Lliria, però que una vegada cessada, posteriorment, en els anys 1980, sobre la dita parcel·la es van readaptar les alineacions per a poder prolongar els carrers adjacents afectats per la construcció de nous edificis de vivendes, no quedant ni rastre de la dita fàbrica.

A tot açó, els puc dir que ab la documentació que tinc estudiada, les dos primes grans fàbriques "modernes" de teixits de seda en Burjassot, s'instal·laren en les últimes dècades del segle XIX: una fon ubicada en la carretera que havia sigut recentment inaugurada com avinguda de València (en uns camps ubicats entre la séquia de Tormos i més a prop de la séquia de Moncada) la qual obtenia l'energia ab una potent caldera de vapor. Esta fàbrica passà de propietaris varies vegades, puix en 1902 la firma comercial, segons cartes i factures, estava a nom de **Juan y Emilio Campoy**, que a banda de la fàbrica de teixits de seda en Burjassot, també tenia un "*Almacén de Pañuelos de crespón de la China. Bordados y Lisos*" en la capital valenciana. Segons descripció de l'època, el "crespón", és un teixit de seda, més concretament un teixit fi, de seda crua, ab relleus lleugers, per a bruses i llenceria. Un teixit prou popular des del segle XIX.

L'atra fàbrica, és la que s'ubicà en les proximitats de la carretera a Lliria, en la zona de Burjassot de la partida de la Coma; lloc on després es traçaria el carrer "*Progreso*", també moguda ab l'energia del segle XIX: la caldera de vapor, on era imprescindible l'alt fumeral, d'estabilitat admirable, per a l'evacuació dels fums de la combustió del carbó.

La ubicació geogràfica de Burjassot tan pròxima a València capital, i les seues bones comunicacions havien sigut unes qualitats que van afavorir la ubicació de tallers i indústries a principis del segle XX. Però pense que també va ser l'existència d'una gran quantitat de mà d'obra barata i accessible que residien ací també pels preus més econòmics en lloguer de cases i en els productes bàsics de consum.

En el llibre del Dr. D. Arturo Cervellera Castro, escrit en 1921, i titulat *“Topografía médica de Burjasot”* es diu respecte d'això de la indústria de Burjassot:

“Una industria que ha desaparecido, pero que en sus tiempos (treinta o más años atrás) producía grandes beneficios, era la de tejidos de mantas de Palencia y lienzos para marinería, en la que se ocupaban gran número de hombres y mujeres, los cuales tenían en sus casas el telar de lanzadera movido a mano”.

A propòsit d'açò citarem una dita molt en voga en aquells temps:

***“A Paterna son pohueros,
En Benimámet, corders,
En Burchasot, teixidors,
Y a Godella, segoners.”***

També el Dr. Cervellera va escriure: *“La más importante fábrica es la de hilados y trenzados de yute, propiedad de don Joaquín Navarro. Está instalada en un magnífico edificio ad hoc, construido el año 1918, situado en la pinada que antes formaba parte de la dehesa de Carsí, detrás del teatro. El número de operarios es de 20 hombres y 70 mujeres.”*

Al respecte, s'ha de dir que esta fàbrica la coneguèrem tant els burjassoters com els forasters pel nom popular de “l'eixereta”.

També el Dr. Cervellera cita a *“La fábrica de tapicería y ornamentos de iglesia, propiedad de la señora viuda de Miralles, está situada en el calle Valencia, junto a la acequia de Moncada. Da ocupación a 30 operarias.”*

Al descriure les indústries de Burjassot, diu després d'enumerar altres:

“Además de las citadas fábricas existen otras muchas, como son: cinco de tejidos de seda”.

També, a l'arreglar les xifres dels sous i jornals que es pagaven en les distintes activitats indústries, anota el Dr. D. Arturo respecte d'això de la indústria de la seda, el següent: el de les teixidores era de 3 pessetes en 1921, i havia sigut de 1'50 pessetes en 1910, molt per davall dels establits per a altres oficis i ocupacions.

En una altra posterior *Guía de Burjasot*, publicada el 1940, figuren també les següents fàbriques tèxtils:

Anselmo Boix; Andrés Serrano; Ángel Mata; Alfonso Tecles; Camilo Miralles; Francisco Llosà; Enrique Bello; Filatures Navarro Cabedo (esta de Yute).

En altres seccions de dita guia, figuren detalladament les fàbriques següents:

Fàbrica de teixits de Carlos Tomás, en l'Av. Calvo Sotelo, núm. 41; Fàbrica de Teixits de Fco. Pastor Llosà, en el carrer Churruca, 14; Fàbrica de teixits d'Enrique Bello, en el carrer Emilia Carsí; i Anselmo Boix, en el carrer València, 8.

En la revista publicada en les festes patronals de 1960, titulada *Burjasot a su señor. MCMLX. Fiestas tradicionales en honor a la Stma. Virgen de la Cabeza y a San Miguel Arcángel*, on s'inclouen diversos articles sobre diverses importants indústries de Burjassot, figuren entre elles la fàbrica de D. Anselmo Boix Sola ab la descripció següent:

“Anselmo Boix Sola.- Fábrika de Tapicerias, Damasco y Terciopelos labrados. Ornamentos de Iglesia. Gran premio con Medalla de Oro en la Exposición Internacional de Barcelona 1929, Diploma de Honor en la Exposición Ibero-americana de Sevilla 1929. Fábrika de Burjasot: calle Valencia, 8”.

El seu fundador va ser D. Anselmo Boix Sola, allà per l'any 1924.

A més l'empresa Anselmo Boix, S.A. va tindre un desenvolupament tan important que va ampliar les seues instal·lacions construint un conjunt de moderníssimes naus industrials a l'inici de l'avinguda o carrer València, núm. 2; una de les més modernes d'Europa, que en la seua evolució es va dedicar a la fabricació de teixits especials per a tapisseria. En la dita fàbrica van treballar 450 obrers d'ambdós sexes. A banda de les fàbriques que es van instal·lar, també cal recordar que altres industrials de les manufactures tèxtils van triar Burjassot per a adquirir terrenys on ubicar les seues segones residències, com ara D. José Aznar Delgado, que va adquirir l'hort conegut actualment com “Hort d'Aznar”; un modèlic hort que havia sigut transformat en regadiu per a una finca plantada de tarongers, i dotat ab basses, magatzems, inclús una capella, beneïda en 1891.

Altres industrials, com l'industrial Sr. **Garín** va adquirir el preciós xalet ab jardí i hort ubicat en el carrer València, a l'entrada a Burjassot per la nova avinguda.

Un altre cas és el de l'industrial el Sr. **Gaspar Dotres**, que abans, a finals del segle XIX, també va adquirir alguns terrenys limítrofs a Godella, poble on també va adquirir la Devesa denominada en aquella època “*de Santa Bárbara*”.

Com he citat anteriorment, es va donar el cas a Burjassot que van coincidir ací la ubicació de les fàbriques i tallers d'elaboració de filats i teixits de seda ab la implantació d'indústries dedicades al cànem i posteriorment al yute.

Així en 1910 apareix censada la fàbrica de “*trenzados de yute Hilaturas Navarro-Cabedo*” en terrenys de la pinada de Carsí a Burjassot, enfront de l'estació de Burjassot-Godella, lloc que posteriorment es titularia plaça de Joaquín Navarro.

Aprofite per a explicar que popularment esta fàbrica es coneixia pel nom de “l'eixereta”, a l'igual que les atres fàbriques dedicades a la mateixa manufactura, establides pels mateixos industrials en atres poblacions, com la de València capital o la de la població de Silla.

Recordem que en aquells anys; entre finals del segle XIX i principis del segle XX, Burjassot tenia una sèrie d'atractius: va ser una de les primeres ciutats valencianes que va comptar amb el servei de gas per a enllumenat. I poc després va comptar amb el servei de tres empreses d'energia elèctrica. Així mateix va comptar prompte amb el servei de tramvies -primer tirat per cavalls i poc després elèctrics- que unien València capital amb la cotxera construïda en l'eixample de Burjassot situat pròxima a la divisòria amb Godella. Al mateix temps va comptar amb el servei de trens - primerament de vapor i després elèctrics- que eixint des de València arribaven a l'*Empalme* i des d'allí es van traçar dos línies: una a Bétera, i poc després una altra a Paterna que es va prolongar a Llíria. També prompte va comptar amb el servei de telèfons, i amb xarxa domiciliària d'aigua potable procedent d'un excel·lent brollador subterrani.

A principis del segle XX ja era evident el progrés comercial de Burjassot coincidint amb els plans d'eixample de la població.

En **1925** el cens de població era d'un poc més de 6.500 habitants, i el teixit econòmic estava diversificat; tant en el sector industrial, com en l'agrícola i com en el de servicis, que es relacionaven en les guies comercials de l'època.

Dins d'estos sectors destacava el de la **construcció d'obres**, perquè passaven de deu els constructors d'obres domiciliats a Burjassot; com ara "Vicente Ballester Antón", "Francisco Delma", "Juan Bta. Alcanyís Soriano", etc. així com un gran nombre d'obriers, estucadors i altres professionals relacionats amb l'obra; alguns eren especialistes en la construcció de les altes xemeneres industrials. I si ens fixem en les indústries i tallers també podem recordar entre altres, i a manera d'exemple el grup format per les **fàbriques de mobles**; com la de "E. Arocas Gómez", la de "Emilio Moreno Santamarta", la de "Orbis, S.A.", el grup format per **fusteries**; com la de "Francisco Riera Durá", etc., així com el grup dedicat a **tallers de caldereria, llanderia**; com la de "Vda. de Nadal Orrico", **manyeria, fosa de metalls**; com l'especialitzat en aixetes de "Salvador Rubert", etc. el grup format pels **tallers de carros**; com "Carmelo Portell Aliaga", "Tomás Martínez Olmos", "Vda. de Carmelo Martínez", o "Vicente Vicent".

I altres diverses **fàbriques** com la d'adobs agrícoles; concretament de "J. Lleó Escorihuela", **cartons**; concretament de "Vicente García Valero", **cel·luloide**; concretament de "Manuel Muñoz Galiel", **fàbrica d'embotits**; concretament de "J. Subiela Serra", **fàbrica de Portland Fort**; concretament de "E. Albiol i Ca.", **fàbrica de ceràmica**; concretament "València Industrial", **fàbrica i forn de terrisseria**; concretament "Vicente Burgos Conejero", **fàbriques de taulells hidràulics**; com la de "Francisco Albert Andrés (Muquero el cantador)" o la del seu germà "J. Albert Andrés", **forn de rajoles i atobones**; concretament de "F. Bueno Cassals", **fàbrica de sacs**; concretament de "J. Andrés Pérís", **fàbrica de teixits de yute**; concretament de "Joaquín Navarro Bellver", etc.

I entre totes elles, el grup format per les **fàbriques de teixits de seda**; com la de "J. Alcanyís Marín"; la de "E. Bello Rueño"; la de "Ildefonso Teclés Alvero"; la de

“Angel Mata Marco”; la de “Vda. de Pedro Casas”; la de “Andrés i Monserrat”; o la de “Camilo Miralles”.

No obstant això, posteriorment, la guerra civil que es va patir entre els anys 1936/1939 va ser un desastre, i l'economia va passar uns anys molt difícils, així com durant la postguerra que van ser molt austers. La població en 1935 tenia 9.427 habitants.

En el panorama fabril, cal dir que després de 1940 va haver-hi una lleugera recuperació en la indústria de Burjassot comptant ab una àmplia varietat d'indústries i comerços en activitat.

Demostració de l'activitat industrial eren les estilitzades ximeneres de rajola de les antigues fàbriques que caracteritzaven les vistes de Burjassot.

Arribat l'any 1960, una època ben diferenciada respecte al seu abans i el seu després, la indústria radicada en Burjassot anà evolucionant i modernitzant-se a poc a poc, si bé es mantenia l'estructura tradicional d'anys anteriors.

Entre elles, i a manera d'exemple, cal citar:

“Frigorífico Levantino”; “Cementos Túria, S.A.”; i la “Fábrica Levantina de Cristal, S.A.(Domingo Romeu)”, i entre elles les dedicades a teixits, com “Hilaturas Navarro-Cabedo, S.A.”; “**Tejidos Anselmo Boix, S.A.**”.

Però, la indústria tèxtil, encara que s'havia anat reduint, d'altra banda es van emplaçar els nous edificis de dos importants fàbriques: una de l'empresa **Texival-Textil Sadera Valenciana, S.L.** ubicada en el carrer Mendizábal, núm. 160-162, cantó ab el carrer Misser Domingo Mascó, i l'altra de l'empresa **Hijos de Enrique Puig Cebellón, S.L.** ubicada en l'Avda. denominada actualment Ausias March, núm. 48, cantó ab el carrer Guzmán el Bueno, on treballava un bon nombre de persones, que encara que van cessar en la seua activitat guarden molts records d'elles.

Les instal·lacions de les fàbriques d'Anselmo Boix, tant en l'antiga zona industrial enfront de “*la Alfareria*”, com en la posterior zona industrial al principi del carrer València, van ser derrocades completament degut a la posterior expansió urbanística promotora de vivendes. En 1986 la població va arribar als 35.478 habitants, i en 1.996 va rebaixar lleugerament fins als 34.097 habitants.

Actualment, entre les fàbriques de seda que segueixen ubicades a Burjassot cal destacar la fàbrica de **Camilo Miralles**, que actualment administren els seus descendents. Esta fàbrica, en la que han treballat una important plantilla de dones de Burjassot, té una dilatada i prestigiosa història, tal com resumix el Sr. Fran Miralles en la seua ressenya publicada en la Revista “*El Nucli Antic*”, núm. 15, de març del 2014, la qual transcriu a continuació:

“Camilo Miralles tiene su origen en Alcoy a finales del siglo XIX, desconociéndose su fecha exacta de inicio, siendo el documento más antiguo hallado del año 1.885. En esta época se hacía el proceso de obtención, de tejido completo, es

decir, desde la formación de los hilos, pasando por su tintura, hasta la producción de la tela.

En 1909 participó en la Exposición Regional celebrada en Valencia exponiendo sus manufacturas. Posteriormente, la fábrica se traslada a Foyos.

*Debido a que la mayoría de los trabajadores y trabajadoras provenían de Burjassot, y a los escasos medios de locomoción de la época, la mayoría de trabajadores/ras tenían que ir todos los días andando atravesando la huerta, motivo por el cual es trasladada la fábrica a nuestra ciudad, encontrándose desde 1915 en el edificio actual en la calle Bautista Riera. En esta época es **Camilo Miralles Moltó** quien está al frente de la empresa. Sus tejidos decoran las Embajadas de España en Londres y el Palacio de Santa Cruz, sede del Ministerio de Asuntos Exteriores, entre otros. Se trabaja con artistas como el pintor Manuel Benedito y se hacen trabajos por encargos directos de S.M. Alfonso XIII, etc.*

A partir de 1936, con el estallido de la Guerra Civil, la producción pasa a ser enteramente dedicada a la fabricación de paracaídas [de bengalas de uso militar].

*En los años 50, y ya con **Camilo Miralles Martínez** incorporado al negocio, se entra en una fase de modernización de la maquinaria, aunque sin olvidar los telares manuales que siguen tejiendo las piezas más artesanales. En esa época contaba con unos 65 trabajadores, y se decoran ... [palacios, ayuntamientos, etc.]*

En la actualidad, y siguiendo la trayectoria de mantener la tradición sedera valenciana, se compaginan la más moderna maquinaria con los antiguos telares del siglo XIX, consiguiendo trabajos tan emblemáticos como.... [hoteles, embajadas, palacios.]

También en la apertura de nuevos sectores cabe destacar la introducción en el mundo de la moda, interviniendo en pasarelas, etc.

Otro mercado tradicional es el de indumentaria valenciana donde Camilo Miralles es todo un referente. Además de contar con numerosas clientas entre falleras, bellezas de Alicante, festeras de Castellón, etc., la fábrica ha destacado una prenda de la indumentaria valenciana como es el “pañolón”, lográndose dar a conocer y ser una pieza fundamental en la fiesta...”

Tal com assenyala Fran Miralles, la fàbrica ha sigut inclosa en la Ruta de la Seda dins del programa de la UNESCO “Ruta de la Seda, ruta del diàleg” l'any 1991.

I a més ha rebut molt importants i prestigiosos premis nacionals i internacionals.

A Burjassot inclús s'han guardat antics telers, així com torns, debanadores, etc. que lamentablement el pas del temps tendix a destruir.

Torne a dir: vaja a totes i tots treballadores/dors, empleades/ats i empresàries/ris de la indústria burjassotera de la seda un reconegut homenatge.

Santiago López García.